

19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Süsleme Sanatında Kullanılan Malzeme ve Teknik Özellikler: Bursa Emir Sultan Cami Örneği

Duygu GÖK¹ Selen DURAK²

¹ B.U.Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Bölümü Bursa, TURKEY, ORCID ID 0000-0001-6035-6461

² B.U.Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Bölümü Bursa, TURKEY, ORCID ID 0000-0001-7499-8246

Corresponding Author: Duygu GÖK, duygugok@uludag.edu.tr

Özet

Türkler, Anadolu'ya geldikten sonra, daha önce burada bulunan toplumların sanatlarından etkilenmişler ve kendi sanatlarını oluşturmuşlardır. 11. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında sırası ile Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemleri yaşanmıştır. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde yapılarda en fazla kullanılan yapı malzemesi ahşaptır. Ahşap malzeme tavanlar, taşıyıcılarda, minber ve mihraplarda yoğun olarak kullanılmıştır. Beylikler Döneminde en fazla kullanılan malzemeler tuğla ve taş olarak görülmektedir. Osmanlı Döneminde süsleme, eserlerin duvarlarında yer alan taş malzeme örnekleri, çini tekniği, ahşap süsleme olarak gelişim göstermiştir. Bursa Emir Sultan Cami'nin, ilk yapım tarihi 15. yüzyıl olarak belirlenmektedir, yapı zaman zaman gelişen doğal afetlerde tahrip olmuştur. 1804 yılında taş ve tuğla malzeme ile asıl plan şemasına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Süsleme programında yoğun olarak uygulanan teknik kalem işidir. Motif özellikleri açısından, bitkisel motifler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada Bursa Emir Sultan Cami'nin süsleme programında kullanılan malzeme ve teknikleri incelenerek, yapının Türk mimarlık tarihi süsleme sanatı içerisindeki konumunu ve önemini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada yöntem olarak yapılan literatür araştırmasının yanı sıra bölgede alan çalışması yapılarak yerinde inceleme yapılmış ve yapının fotoğrafları çekilmiştir.

Article Info

Research Article

Received: 08/11/2022

Accepted: 29/12/2022

Anahtar Kelimeler

Bursa Emir Sultan Cami, Süsleme, Malzeme, Teknik

Öne Çıkanlar

Türk mimarlığında süsleme sanatı, kullanılan malzeme ve teknikler, Bursa Emir Sultan Cami bezmelerinde malzeme ve teknik özelliklerinin anlatılması.

Materials and Technical Properties Used in 19th Century Ottoman Architecture Decoration Art: Bursa Emir Sultan Mosque Example

Abstract

After the Turks came to Anatolia, they were influenced by the arts of the societies that were here before, and they created their own arts. Until the 19th century, Anatolian Seljuk Period, Principalities Period, Ottoman Periods were experienced. It is seen that the use of wood in buildings was common in the Anatolian Seljuk Period. Successful examples of woodworking were exhibited on wooden ceilings, wooden columns, pulpit and altars. During the principalities period, the use of brick and stone materials became prominent. In Ottoman architecture, decoration, stone decorations on the walls of the works, tile art, wood art developed. Bursa Emir Sultan Mosque actually dates back to the 15th century, the structure was damaged in the earthquakes that occurred over time. Plaster, wood, stone and pencil work techniques were applied in the decoration of the square planned and single-domed building using stone and brick materials in 1804. In accordance with the characteristics of the period, hand-drawn decoration gained weight. Motif features can be examined under the headings of herbal, geometric, writing and other. In this study, it is aimed to determine the position and importance of the structure in the Turkish architectural history ornament art by examining the materials and techniques used in the decoration program of Bursa Emir Sultan Mosque. In addition to the literature research carried out as a method in the study, fieldwork was carried out in the region and on-site investigation was carried out and the photos of the building were taken. Plan, section and facade images were obtained from the Archives of the Bursa Regional Directorate of Foundations.

Keywords

Bursa Emir Sultan Mosque, Decoration, Material, Technique

Highlights

The art of decoration in Turkish architecture, the materials and techniques used, the materials and technical features of Bursa Emir Sultan Mosque decorations

1. Giriş

Süsleme estetik amaçlarla yapılabildiği gibi çeşitli işlevleri olan bir olgudur. Bu nedenle her çağda insanlar yaşadıkları dönemin süsleme özelliklerinden faydalanmışlardır. Türkler, Anadolu'ya 11. yüzyıl'dan itibaren gelmişler daha önce burada yaşayan toplumların sanatlarından etkilenmişlerdir.

Anadolu'da Selçuklular Dönemi'nde yapılarda ahşap malzeme yaygın olarak kullanılmıştır. Üst örtü sistemlerinde, taşıyıcılarda, minber ve mihraplarda ağaç malzeme yoğun olarak kullanılmıştır. Beylikler döneminde taş malzemenin yoğunluk kazandığı görülmektedir ve yalın bir anlayış hakimdir [1]. Osmanlı Döneminde, taş süslemeler, çini süsleme, ahşap süslemenin başarılı örnekleri görülmektedir [2].

Bursa'da yüzyıllar içerisinde meydana gelen doğal afetler pek çok yapının tahrip olmasına sebep olmuştur. Bursa Emir Sultan Cami en fazla tahribata maruz kalan yapılardan biridir. Yapı 15. yüzyılda Hundi Hatun tarafından yaptırılmıştır. III. Selim döneminde 1804 yılında en son onarımını geçiren yapı, taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir, kare planlı, tek kubbelidir. Süsleme açısından ise Son Osmanlı Dönemi özelliklerini taşımaktadır. Bursa Emir Sultan Cami'nin Osmanlı mimarlığı açısından son derece önemli bir yapı olması özellikle süsleme teknikleri açısından farklı teknik türlerini bünyesinde barındırması yapının bu açıdan incelenmesini gerekli hale getirmektedir.

Bu çalışmada, Bursa Emir Sultan Cami süsleme programında kullanılan süsleme teknikleri incelenmektedir. Böylece yapının, Türk mimarlık tarihi boyunca mimari süslemede kullanılan hangi teknikleri bünyesinde devam ettirdiği ve hangi teknikler açısından değişim gösterdiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Türk Mimarisinde Süslemede Kullanılan Malzeme ve Teknikler

1.1.1. Alçı Süsleme ve Teknikleri

Alçı taşının üst derecede pişirilmesi ile elde edilen alçı malzeme sulandırılarak yumuşatılır ve şekillendirilir [3]. Alçı süslemenin tarihsel kökleri, Eski Mısır ve Mezopotamya'ya uzanmaktadır. Mezopotamya'dan İran ve Suriye bölgesine yayılmıştır [4]. Bu bölgede nonfigüratif süsleme unsurları ile kullanılmıştır. Bizans Sanatında ise, kapı, pencereler taşıyıcı sistemlerde ve üst örtüde kullanılmaktaydı [3]. Alçı süsleme İslâmiyet'in ilk yıllarında dini mimari dışında da yoğun olarak kullanılmaktadır [5]. Anadolu'da Selçuklu Dönemi'nden Geç Osmanlı Dönemine kadar olan süreçte mimari bezemede uygulanmaya devam etmiştir [4]. Alçı süsleme teknikleri ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: [1,6,4,7].

1.1.2. Ahşap Süsleme ve Teknikleri

Ahşap süslemenin ilk örnekleri Hun dönemine kadar uzanmaktadır. Selçuklu döneminden kalan pek çok minber, taşıyıcı bölümler, kapı ve pencerelerde ahşap malzeme kullanılmıştır [8]. Beylikler, ahşap eserleri süsleme teknikleri açısından Selçuklu döneminin devamı niteliğindedir Ahşap, yapıların korkuluklarında ve taşıyıcılarında yoğun olarak kullanılmıştır [9]. Ahşap süsleme teknikler ile ilgili olarak bakınız: [5,10,7].

1.1.3. Taş Süsleme ve Teknikleri

Anadolu'da tüm dönemlerde taş süslemeye yer verilmiştir [11]. Güneydoğu Anadolu'da Artuklu Bölgesi'nde Orta Doğu sanatının etkileri görülmektedir. 9. yüzyıldan itibaren Kafkas bölgesi, İslâm Sanatından etkilenmiştir. Selçuklu döneminde taş malzeme, yapıların taç kapılarında, kullanılmıştır. Taş süslemede yoğunlaşma 13. Yüzyılın ortalarından itibaren artmıştır. Bu dönemde taş malzemenin en fazla kullanıldığı ikinci alan mihraplardır [5]. Taş süsleme teknikleri için bakınız: [12, 13,11,10].

1.1.4. Kalem İşi Süsleme ve Teknikleri

İlk örnekleri Uygur Türklerine dayanan bu teknikte [14]. uygulanacak olan yüzeye fırça ile renklendirme işlemi yapılır [9]. Ahşap ve sıva üzerinin yanı sıra deri ve bez gibi malzemeler üzerine de uygulanabilir. Kalem işi nem dış faktörlerden çok kolayca etkilenen bir özelliğe sahiptir [11]. Bu durum nedeni ile orijinal örnekler günümüze ulaşmamış ve süslemelerde farklılaşmalar meydana gelmiştir [15]. Kalem işinde kullanılan teknikler için bakınız: [14, 16,17].

1.1.5. Tuğla Süsleme ve Teknikleri

11. ve 12. yüzyıllarda Büyük Selçuklu Devleti, yaşadıkları coğrafya ile paralel olarak mimaride yoğun olarak tuğla kullanmışlardır. Tuğla, ana yapı malzemesi olmasının yanı sıra süslemede de kullanılmıştır [18].

Tuğla malzeme, ağırlıklı olarak dini mimaride, minarelerde, duvar, eyvan, kubbe, ve taşıyıcılarda kullanılmaktadır. Tuğla malzeme geometrik motifler ile kullanılarak süsleme oluşturulur [5]. Zaman zaman çini gibi farklı malzemelerle de kullanılan tuğlanın farklı şekillerde dizilmesi ile süsleme oluşturulur [18]. Anadolu Selçukluları tarafından Anadolu'ya taşınmıştır [19]. Ayrıntılı bilgi için bakınız: [20, 9].

1.1.6. Çini Süsleme ve Teknikleri

Ana malzemesi kil olan bir tekniktir. Öncelikle kil yabancı malzemelerden arındırılır ve süzme işleminden sonra kalıpla şekil verilir. Daha sonra yüksek dereceli fırınlarda pişirilir ve çıkarıldıktan sonra desenlenme işlemi yapılır. İlk çini bulguları Samarra'da otaya çıkarılmıştır. Orta Doğu'daki en ilk çini örnekleri Gazneli ve Selçuklulara ait olan ve 11. yüzyıla tarihlenen yapılarla bulunmaktadır. Çinili yapıtların en eskisi olarak bilinen Damgan Mescid-i Cami minaresidir. Çini sanatı, her türlü sivil ve dini mimaride iç ve dış mekânlarında yaygın olarak kullanılmıştır [21]. 13. yüzyıldan itibaren çini gelişimi artmıştır. Osmanlı Döneminde mozaik ve renkli sır teknikleri yoğun olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde çini sanatının en önemli örnekleri ilk olarak Bursa Yeşil Cami ve türbesinde yer almıştır [22]. Bundan sonra 17. yüzyıla kadar olan süreçte İznik çini üretim merkezi konumunda olmuştur. Bu tarihten sonra, Kütahya merkez konumuna geçmiştir [23].

1.2. Türk Mimarisi Süsleme Sanatında Kullanılan Motif Türleri

1.2.1. Bitkisel Motifler

İslâmiyet'in ilk yıllarında figüratif süslemeye karşı mesafeli bir duruş gösterilmiştir. Bunun nedeni olarak dönemin Arap toplumunun güncel sanatlara olan bakış açısı olduğu düşünülmektedir. 7. yüzyılda, İslam dünyası canlı figür kullanımı konusunda ilerleme kaydedememiştir. Bu nedenle Müslümanlar karşılaştıkları formları yeni şekillere dönüştürmüştür [24]. Bitkisel motiflerin önemi ise oldukça artmıştır. [25]. Türk süsleme anlayışında sonsuzluk kavramı hâkimdir. Bu anlayış motiflerin zemin üzerine farklı şekillerde yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur [26].

1.2.2. Geometrik Motifler

Geometrik süslemenin gelişiminde de dini, coğrafi ve tarihi faktörler etkili olmuştur. Motif özellikleri bulunulan bölgeye özgü değildir. Farklı coğrafyalarda da benzer motifler kullanılabilir. Bu durumun sanatçıların deneyimlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Geometrik motifler simetri anlayışının uygulamasında oldukça uygun görülen motif türleri olarak görülmektedir [27]. Geometrik motiflerin ilk örneklerinin Sümerler ve Hititler tarafından kullanılan çeşitli sembollere bağlanmaktadır. Ancak Türklerin bu motiflerin anlam boyutunu bilip bilmedikleri ya da yalnızca süsleme motifi olarak mı kullandıkları bilinmemektedir. Yıldız motifleri geometrik süslemenin başlıca motifleridir [28]. Ayrıntılı bilgi için bakınız: [26, 29, 30, 31].

1.2.3. Yazı

Müslümanlar en iyi eserlerini mimari süsleme alanlarında vermişlerdir; Kur-an ayetlerini ve Hadislerden oluşan yazıları mimari yapılarda uygulamışlardır [32]. Müslümanlar yazıya daha estetik bir boyut kazandırmak için değişik şekillerde hat sanatları üretmişlerdir. İlk önce kûfi yazıyı geliştirmişlerdir. Ayrıca figürlü motifler oluşturacak şekilde yazılan yazılar da vardır, Bu yazı şekli ile ibrik, kuş, kayık, vb. görüntüler elde edilmektedir [28]. Yazı yalnızca bir süsleme unsuru olarak kullanılmamıştır. Yazının Hıristiyanlıktaki figür kullanıma karşılık kullanıldığı düşünülmektedir [24].

1.3. Geç Dönem Osmanlı Mimarisi Süsleme Sanatında Malzeme ve Teknik Özellikler:

Osmanlı sanatında 18. yüzyıldan itibaren Batıdan gelen etkilere bağlı olarak değişimler yaşanmaya başlamıştır ve bu değişim 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Mimari bezeme sanatında bu değişimler, motifler, bezeme üslubu, malzeme ve teknik açısından ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, yapımı oldukça zor ve maliyetli olan çini tekniğinin oldukça azaldığı dikkat çekmektedir. Ancak kalem işi tekniğinin ise daha yoğun olarak uygulandığı görülmektedir. Kalem işi türlerinin en yaygın olanı sıva üzeri kalem işi tekniğidir. Bu teknik yapıların duvarlarında ve üst örtü sistemlerinde ağırlıklı olarak bitkisel motiflerle uygulanmıştır. İstanbul Altunizade Cami'nin kubbe, pandatif ve duvarlarında bu teknik yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca Giresun'da yer alan Hacı Abdullah Halife Cami de tekniğin kullanımını açısından örnek oluşturan yapılardandır [33]. Kalem işi tekniğinde en yaygın ikinci tür ise ahşap üzeri kalem işi tekniğidir. Geç Osmanlı Döneminde pek çok yapıda tavanlarda ve mahfillerin alt katında kullanılmıştır. Yozgat Başçavuşcuoğlu Cami'nin ahşap tavanları ve mahfilin alt kısmında bitkisel

motif ve manzara tasviri ile kullanılmıştır. Çal Kocaköyü Cami ahşap tavanlarında yer alan süslemeler bitkisel bezeme ile sıva üzeri kalem işi tekniği kullanımına diğer bir örnektir [14]. Bu dönemde yaygın olarak kullanılan diğer bir teknik, taş malzeme ve teknikleridir. Taş malzeme ile yapılan oyma tekniği ve taş kabartma tekniği en yoğun kullanılan taş malzeme teknikleridir. Taş süsleme daha çok yapıların dış cephesinde kullanılmıştır ve ağırlıklı olarak bitkisel motiflerle uygulanmıştır. İstanbul Nusretiye Cami, Eyüp Sultan Cami, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Cami, bitkisel motiflerle taş kabartmaların kullanıldığı yapılara örnek oluşturan pek çok yapıdan bazılarıdır [34]. Aksaray Valide Cami ise cephesinde yer alan ağırlıklı olarak taş oyma türü süslemeleri bu tekniğin en başarılı örneklerinden biridir. İç mekânda ise yapıların duvarlarında ve minberde renkli taş uygulamalarına rastlanabilmektedir. Laleli Cami içerisinde duvarlarda ve minberde yer alan renkli taş ve Ortaköy Cami'nin minberinde yer alan renkli taş uygulamaları örnek verilebilir. Alçı malzeme ve teknikleri bu dönemde genellikle pencere revzenleri dışında pek fazla kullanılmamıştır. Mihrişah Valide Sultan Cami ve Eyüp Sultan Cami, Laleli Cami pencerelerinde dönem özelliklerine uygun şekilde revzen uygulaması yapılmıştır. Ahşap süsleme ve tuğla süsleme teknikleri bu dönemde pek kullanılmamış, ahşap ve tuğla malzeme daha çok yapı elemanı olarak kullanılmıştır. İstanbul Lalali Cami bu uygulama şekline örnek verilebilir.

2. Materyal ve Yöntem

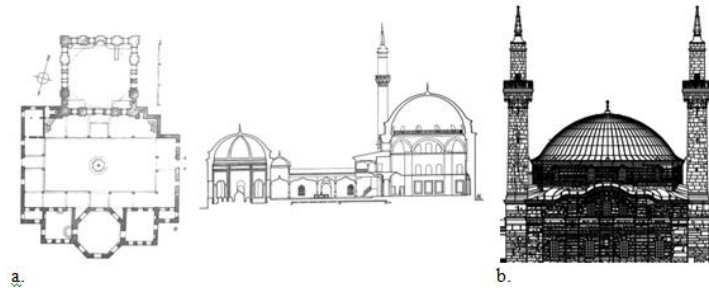
2.1. Materyal malzeme

Bursa Emir Sultan Cami çalışmanın materyalini oluşturmaktadır. Emir Sultan Mahallesi'nde yer alan yapı, aynı ismi taşıyan bir külliye içinde yer almaktadır. Zamanla yapının çevresine başka yapılar eklenmiştir [35].

Şekil 1. Emir Sultan Külliyesi'nin konumu 1921 tarihli Bursa haritası

Emir Sultan Cami, 15. yüzyılda Hundi Hatun tarafından yaptırılmıştır [36]. Yapının plan şemasında ve kubbe sayısında zamanla bir takım değişiklikler meydana geldiği düşünülmektedir [37]. Caminin iç mimarisinde de bir takım değişikliklerin yapıldığı rivayet edilmektedir [38]. Özellikle Son Osmanlı Döneminde yapılan onarımlar ile yapıda büyük değişiklikler meydana gelmiştir [38]. 1795 ve 1804 depreminde zarar gören yapı yeniden yaptırılmıştır [39]. Günümüzde kare planlı ve kubbelidir; eski temeller üzerine inşa edildiği düşünülmektedir [40]. Emir Sultan Cami Bursa'daki tek kubbeli camilerin en büyüğüdür kubbe geçişleri tromplar ile sağlanmıştır. Yapının cephe tasarımında Bizans etkileri görülmektedir [41]. Emir Sultan Cami Bursa'nın en büyük revaklı avlusuna sahip bir yapıdır [40]. Revaklarda kaş kemer ve tonoz uygulaması görülmektedir [41].

Şekil 2 . a. Bursa Emir Sultan Cami Planı ve kesiti [37] b. güney cephe çizimi [42]

2.2. Yöntem

Çalışmada tümden gelimci bir yaklaşım ile nitel yöntemler kullanılarak araştırma yapılmıştır. İlk olarak, literatür araştırması yapılmış, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren Anadolu Türk mimarlığında kullanılan süsleme teknikleri ve motif özellikleri ile ilgili, kitaplar, dergi makaleleri incelenmiştir. Bölgede alan çalışması yapılarak kullanılan süsleme teknikleri incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Her teknik bulunduğu konuma göre ve birlikte kullanıldığı motif özelliğine göre açıklanmıştır. Kullanılan süsleme teknikleri alçı malzeme ve teknikleri, ahşap malzeme ve teknikleri, taş malzeme teknikleri, tuğla ve teknikleri ile Kalem işi teknikleri olarak sınıflandırılmıştır. Motif ayrıntıları ve sembolik anlam konuları çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Yapıya ait olan plan, kesit, cephe görüntüleri, Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü Arşivinden sağlanmıştır. Yapıya ait olan fotoğraflar yazar arşivinden elde edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

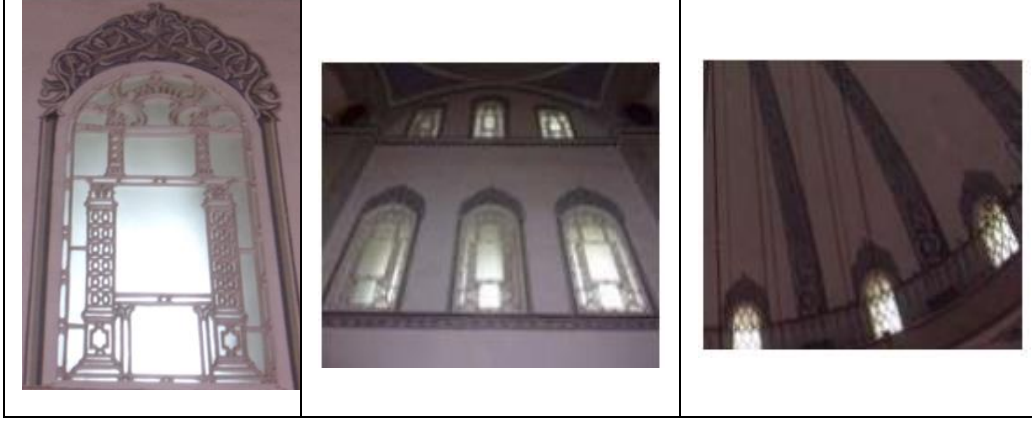
Bu bölümde, çalışmadan elde edilen bulgular anlatılmıştır. Fotoğraflar ile gösterilmiştir.

3.1. Emir Sultan Cami'nde Süslemede Kullanılan Malzeme ve Teknik

3.1.1. Alçı Süsleme ve Teknikleri

Alçı süsleme yapının iç kısımda yer alan üst pencerelerin, revzenlerinde mimari motiflerle kullanılmıştır. Bu bölümlerde 19. yüzyıl bezme anlayışına uygun olarak mimari bir eleman olan kapı süsleme motifi olarak alçı malzeme ile uygulanmış, kubbe çevresinde yer alan pencerelerde ise geometrik motif uygulaması görülmektedir (Şekil 3).

Pencereler

Şekil 3. Bursa Emir Sultan Cami pencerelerinde alçı kalıplama tekniği mimari motif [43]

3.1.2. Ahşap Süsleme ve Teknikleri

Yapı içerisinde ahşap malzeme şu alanlarda kullanılmıştır: Kapı kanatları, avlu kapılarında, pencerelerde, revaklı avludaki kaş kemerlerde avluda yan bahçede yer alan abdest havuzunun taşıyıcı elemanlarında, mahfil birimlerinde, minber ve vaaz kürsüsünde kullanılmıştır.

Kapılar

Bu bölümde ahşap boyama tekniği uygulanmış, bazı kapılar ise sade bırakılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Giriş kapısı ve avlu'da yer alan kapılarda ahşap malzeme [43]

Pencereler

Pencerelerin kilit taşı kısmında Son Osmanlı dönemine uygun olarak süslemeye yer verilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Pencerelerde ahşap malzeme [43]

Avlu

Avlu kemerlerinde ahşap boyama uygulaması görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Bursa Emir Sultan Cami avludaki taş kemerlerde, abdest havuzunda ahşap süsleme uygulaması [43]

Ahşap malzemenin kullanıldığı alanlar olarak kadınlar mahfili, minber ve vaaz kürsüsünde ve dış cephede pencerelerinin kemerlerinde yer alan kilit taşı kısımlarında süsleme uygulanmıştır. Minberin yan aynalıklarında ve girişinde, vaaz kürsüsünde oyma tekniği türleri, minberin girişinde yer alan kitabede ise eğri kesim tekniği uygulanmıştır (Şekil 7, Şekil 8). Kadınlar mahfilinin alt kısımlarında ahşap üzeri kalem işi tekniği, pencere ve kapılarda, müezzin mahfilinde az miktarda süsleme uygulanmış ya da tamamen sade bırakılmıştır, revaklı avluda yer alan taş kemerlerde ve yan bahçedeki abdest havuzunun ahşap kısımlarında dekoratif olarak süslemeye yer verilmiştir.

Minber ve Vaaz Kürsüsü

Şekil 7. Minber girişinde yuvarlak yüzeyli oyma ile bitkisel motif uygulaması ve yazıda eğri kesim tekniği [43]

Minber yan aynalıklarında yuvarlak oyma tekniği ve eğri kesim tekniği ile geometrik motif uygulaması ve korkuluklarda kafes tekniği kullanılmıştır. Vaaz kürsüsünde eğri kesim tekniği ile geometrik motif ve yuvarlak oyma tekniği ile bitkisel motif uygulaması görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. İç mimaride ahşap süsleme [43]

Müezzin mahfili

Şekil 9. Müezzin mahfili [43]

3.1.3. Taş Süsleme ve Teknikleri

Bursa Emir Sultan Cami'nde taş malzeme, minarede, duvarlarda, taşıyıcı elemanlarda, taç kapıda, kullanılmıştır. Sütunlarda renkli taş uygulaması görülmektedir.

Minare

Marmara mermerinin kullanıldığı minarenin şerefe korkuluklarında taş süslemeye yer verilmiştir [44]. İlk önceki halinde taş malzeme ile inşa edilmiş olan şerefe altındaki sarkıtlar restorasyonlarda beton malzemeye dönüştürülmüştür [34] (Şekil 10).

Şekil 10. Minarede taş süsleme [10]

Yapının dış duvarlarında taş ve tuğla malzeme uygulaması görülmektedir. Yan bahçenin güney duvarında yer alan kitabe mermer malzemeye eğri kesim tekniği ve gül bezeklerde mermer üzerine hafif kabartma tekniği uygulanmıştır. Revak sütunlarında ise renkli taş uygulaması görülmektedir. (Şekil 11, Şekil 12, Şekil 13).

Güney cephe, taç kapı ve doğu taraftaki bahçe alanı

Şekil 11. Dış duvarlarda taş malzeme [43]

Şekil 12. Taç kapıda taş süsleme, yan bahçe duvarında yer alan onarım kitabesinde eğri kesim tekniği ve gül bezeklerde hafif kabartma tekniği uygulaması [43]

Revaklı Avlu

Şekil 13. Revak sütunları [43]

3.1.4. Tuğla Süsleme ve Teknikleri

Tuğla, taş malzeme ile yapının dış duvarlarında ve pencere kısımlarında kullanılmıştır (Şekil 14).

Cephe ve Pencere

Şekil 14. Dış cephe [43]

3.1.5. Kalem İşi Süsleme

Kalem işi tekniği yapı içerisinde oldukça yoğun olarak kullanılmıştır. Ahşap üzeri ve sıva üzeri kalem işi tekniği yapıda en fazla kullanılan türlerdir. Bu teknik ile oluşturulan süslemeler 1980 yılında yapılan restorasyon çalışmaları ile özgün haline kavuşturulmuştur [44]. Kalem işi şu alanlarda uygulanmıştır:

Sıva üzeri kalem işi tekniği

Son cemaat yerinde bulunan mihrap nişi alınlıkları, revaklı avludaki pilastrlar, tonozlar, (Şekil 15, Şekil 16, Şekil 17) iç bölümde yer alan pencere alınlıkları, kadınlar mahfilinin duvarlarında, kubbe ve kubbeye geçiş bölümlerinde ve mihrap bölümünde kullanılmıştır. (Şekil 18, Şekil 19, Şekil 20, Şekil 21, Şekil 22).

Son Cemaat Yeri

Şekil 15. Sıva üzeri kalem işi tekniği uygulaması ile bitkisel motifler [43]

Revaklı Avlu

Bu bölümde yer alan plastirlarsa sıva üzeri kalem işi tekniği ile kullanılarak yalancı mermer görüntüsü oluşturmuştur (Şekil 16).

Şekil 16. Revaklı avluda mermer görüntüsü [43]

Şekil 17. Ravaklı avlu tonuzunda bitkisel motifler [43]

Pencere alınlıkları

Bu alanda sıva üzeri kalem işi tekniği bitkisel motifler ile uygulanmıştır (Şekil 18).

Şekil 18. Pencere [43]

Kadınlar mahfili

Kadınlar mahfilinin duvarlarında sıva üzeri kalem işi tekniği bitkisel süsleme ile uygulanmıştır (Şekil 19).

Şekil 19. Kadınlar mahfili [43]

Kubbe ve kubbeye geçiş öğeleri

Bu alanda sıva üzeri kalem işi tekniği kubbede geometrik süsleme, geçişlerde bitkisel süsleme ve mermer efekti ile uygulanmıştır (Şekil 20).

Şekil 20. Kubbe ve kubbe geçişlerinde zencerek motifi ve bitkisel motifli uygulama [43]

İç mekân duvarları

Tekniğin stilize motifler ile uygulandığı bir alandır (Şekil 21).

Şekil 21. İç meken duvarlarında yer alan bordürlerde stilize motifler [43]

Mihrap

Bu bölümde, teknik, mermer efekti ile uygulanmıştır (Şekil 22).

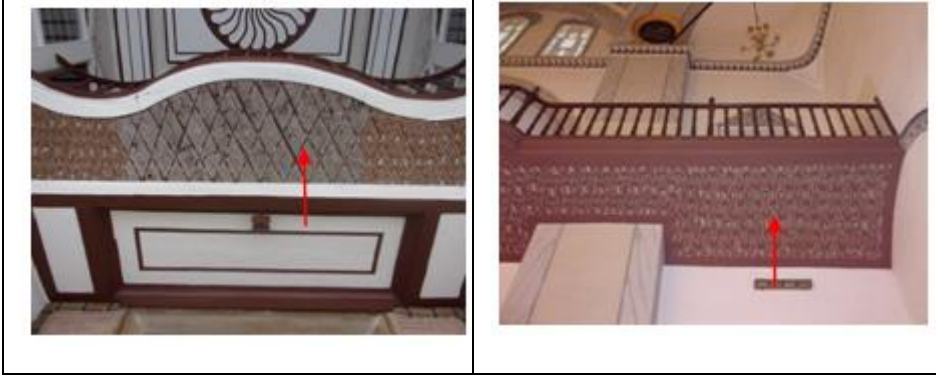

Şekil 22. Mihrap nişinde mermer efekti [43]

Ahşap Üzeri Kalem İşi Tekniği,

Yapıda bu teknik türü kadınlar mahfilinin alt kısımlarında kullanılmıştır, bitkisel süsleme ile uygulamıştır (Şekil 23).

Kadınlar mahfili

Şekil 23. Kadınlar mahfilinde ahşap üzeri kalem işi uygulaması bitkisel motifler [43]

4. Sonuç

15. yüzyılda inşa edilen yapı plan özellikleri yapı malzemesi açısından Erken Devir özellikleri göstermektedir. Süsleme özellikleri açısından ise Son Dönem Osmanlı özellikleri göstermektedir.

Yapıda en yoğun uygulanan teknik, ilk örnekleri 8. yüzyıl'da Uygur Türklerine dayanan ve Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren kalem işi tekniğidir. Bu teknik içerisinde yer alan sıva üzeri ve ahşap üzeri kalem işi teknikleri yoğun olarak kullanılmıştır. Çini üretiminin oldukça maliyetli ve zor olması, özellikle Son Osmanlı Döneminde ekonomik yapının bozulması sonucunda çini üretiminin zorlaşmasına bağlı olarak yapıda çini teknikleri ile süsleme uygulanmamıştır. Tuğla malzeme, bir yapı elemanı olarak duvar örgülerinde ve pencere kemerlerinde kullanılmıştır. Motif özelliği açısından incelendiğinde ahşap malzeme ile en fazla kullanılan motif türünün bitkisel motifler olduğu görülmektedir. Kalem işi tekniğinde ise sıva üzeri kalem işi ile ağırlıklı olarak bitkisel ve stilize motiflerin kullanıldığı görülmektedir.

Yapıda en fazla iç mekânda ve revak tonozlarında süsleme özelliklerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Dış cephe ile kapı ve pencere kanatları genellikle sade bırakılmıştır.

Bursa Emir Sultan Cami'nde uygulanan malzeme ve teknik özellikler diğer Geç Osmanlı Dönemi yapıları ile karşılaştırıldığında sıva üzeri kalem işi ve ahşap üzeri kalem işi tekniğinin uygulandığı alanlar, motif özellikleri ve kullanım yoğunluğu açısından dönemin diğer yapı örnekleri ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ahşap malzeme ve tekniklerinin kullanımı açısından, dönemin diğer yapıları ile karşılaştırıldığında Bursa Emir Sultan Cami'nde bu açıdan daha yoğun olarak kullanım olduğu görülmektedir. Ahşap süsleme unsurları bu yapıda avludaki yalancı kemer uygulamaları ve iç mekânda bulunan minber ve vaaz kürsüsünde kullanılmıştır. Tuğla malzemenin bir süsleme unsuru değil bir yapı elemanı olarak kullanılması dönemin diğer yapıları ile benzer bir kullanım özelliği olarak görülebilir. Özellikle İstanbul Laleli Cami ile Bursa Emir Sultan Cami bu açıdan benzer bir özellik göstermektedir. Ancak taş malzeme ve teknikleri açısından dönemin diğer yapılarında daha yoğun taş süsleme kullanılırken, Bursa Emir Sultan Cami'nde bu tekniğin çok daha sınırlı kullanıldığı görülmektedir.

“19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Süsleme Sanatında Kullanılan Malzeme ve Teknik Özellikler: Bursa Emir Sultan Cami Örneği” başlıklı çalışmanın hazırlanmasında herhangi bir kurum ya da kişiden finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişi ile çıkar bulunmamaktadır.

Yazar Katkısı:

1. Yazar: Literatür araştırması, alan çalışması, yazının yazılması. 2. Yazar: Konun belirlenmesi, çalışmanın takibi, revizyonu katkılarını sağlamışlardır.

5. Kaynaklar

- [1] Kurttap, H. Ankara'daki Selçuku ve Osmanlı Dönemi Camilerin Süsülemelerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mobilya ve Dekorasyon Anabilim Dalı, (2015).
- [2] Talas, M., & Aksoy, N. Osmanlı Süsleme Sanatlarının Türk Kültür Tarihi Ekseninde Değerlendirilmesi, 19: Tübar Dergisi, 457-470, (2006).
- [3] Karaçağ, A. Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler (Metin 1) Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sanat Tarihi Anabilim Dalı. (2002).
- [4] Aybek, E. Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Alçı Süsleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sanat Tarihi Anabilim Dalı. (2011).
- [5] Öney, G. **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara. s.235, (1988).
- [6] Eskici, B. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Alçı Mihraplar. Sanat Tarihi Dergisi XV/ I, 57-75, (2006).
- [7] Alkan, M. Bursa Yeşil Cami Süsleme Programı (Taş ,Ahşap , Kalemış ve Alçı Üzerine Bir İnceleme). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, (2013).
- [8] Akgül, K. Ö. Ankara Arslanhane ve Ankara Alaeddin Cami Minber Süslemeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anabilim Dalı, (1992).
- [9] Öney, G. **Beylikler Devri Sanatı XIV - XV. Yüzyıl (1300 - 1453)**. Türk Tarih Kurumu. Ankara, s.131, (1989).
- [10] Bayrakal, S. **Erken Dönem Osmanlı Minberleri**. Bilim Basın Yayın. İstanbul s.258, (2008).
- [11] Özbek, Y. Anadolu Türk Mimarisinde Taş Süsleme. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7 (14): 141-169, (2009).
- [12] Yazır, R. **Sanat Tarihi Ansiklopedisi**. İstanbul: Görsel Yayınlar, (1981).
- [13] Özbek, Y. Osmanlı Mimarisinde Taş Süsleme Cilt 1. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (1999).
- [14] Hatipoğlu, O. XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (2007).

- [15] Bilsel, A. Nursa Dini Mimari Yapılarında Görülmüş Taş-Tuğla-Kalemişi-Ahşap-Çini-Maden Süsleme Çeşitlerinin İncelenmesi Fotoğraflarla Belgelenmesi, Yüksek Lisans. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Bölümü, Grafik Ana Sanat Dalı, (1995).
- [16] Çayan, S. Gelenksel Antep Evlerinde Kalemişi Bezeme ve Duvar Resimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (2012).
- [17] Yavuz, H. Ankara Evleri Ahşap Üzeri Kalem İşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (2014).
- [18] Özkeçeci, İ. Bazı Büyük Selçuklu Minarelerinde Süsleme Programları. İsmak El Sanatları Dergisi 17:96-103, (2015).
- [19] Okutur, F., E. F. Özer. Çağdaş Türk Seramik Karolarında Türk Çini Mirası Etkileri. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi (18): 17-30, (2017).
- [21] Ödekan, A. **Bezeme Türleri: Çini Bezeme. Ü. H. Halil Berkyay içinde, Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, Cem Yayın Evi. İstanbul. s. 463-467, (2005).
- [22] Aslanapa, O. **Türk Sanatı**. İstanbul: Remzi Kitapevi. s.454, (2011).
- [23] Uslu, F. S. Bursa Yeşil Cami Çini Tezyinatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, (2012).
- [24] Grabar, O. **İslâm Sanatının Oluşumu**. Çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Kanat Yayınları, s.223, (2004).
- [20] Aslanapa, O. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mimarisinde Taş ve Tuğla İşçiliği. **Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı** (s. 255-280). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. (1993).
- [25] Çantay, G. Türk Sanatında Meyve. Turkish Studies 3:(5), 32-68 DOI:http://dx.doi.org/10.7827, (2008).
- [26] Demiriz, Y. **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. s.670, (1979).
- [27] Demiriz, Y. **İslâm Sanatında Geometrik Süsleme**. Lebib Yalkın Yayıncılık. İstanbul. s.407 (2000).
- [28] Arseven, C. E. **Türk Sanatı**. İstanbul: Cem yayın evi, s.286, (1975).
- [29] Mülayim, S. "Simge Olarak Geometrik Şekiller". **Thema Larousse**, Editör: Hakkı Devrim. İstanbul, Milliyet, C.6. S. 230-321. (1994).
- [30] Abdullahi, Y., Embi, M. R. Evolutuion of İslâmîc Geometrik Patterns. Frontiers ve Architectural Reserch, s. 243- 251, (2013).
- [31] Öztürk, M. S., & Tükoğlu, M. T. Anadolu Selçuklu Sanatı Geometrisinin Günümüz Kent Estetiğinde Uygulanabilirliği (Konya İli Örneği). İdil Sanat ve Dil Dergisi, 6:(26), 167-198, (2016).
- [32] Şekerci, O. **İslâm'da Resim ve Heykel**. İstanbul: Nûn Yayıncılık. s.158, (1996).
- [33] Salbacak, S. Geç Dönem Osmanlı Camilerindeki Duvar Resimleri. International Journal Of Soacial and Humanities, 2(1): 66-74, (2018).
- [34] Söylemez, D. İ. Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme (1073-1839), Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (2010).

- [35] Turgut, S. **Emir Sultan Cami Sanat Tarihi Raporu**. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2014).
- [36] Cengiz, İ. **Bursa Külliyesi: Prusa'dan Günümüze Bosa: Medeniyetin İpek Şehri. Bursa**: Bursa Büyük Şehir Belediyesi, 315-352, (2008).
- [37] Gabriel, A. **Bir Türk Başkenti Bursa**. Bursa Osmangazi Belediyesi. Bursa, (2010).
- [38] Ateş, N. Emir Sultan Külliyesi (XV.-XVII. Yüzyıllar), Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, (2017).
- [39] Arık, M. S. **Bursa Camileri Albümü**. İstanbul: Bursa Müftülüğü, s.591, (2004).
- [40] Goodwin, G. Osmanlı Mimarlığı Tarihi. Kabalcı yayın evi. İstanbul. s.730, (2012).
- [41] Tanman, B. **Bursa'da Osmanlı Mimarisi** . İstanbul: Renk Ajans. Bursa s. 126, (1996).
- [42] Vakıflar Arşivi, (2015)
- [43] Yazar Arşivi, (2017)
- [44] Başer, A. **Bursa Emir Sultan Cami Restitüsyon Raporu**. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, (2014).